

ПРІОРИТЕТ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЦІЛІСНІЙ ВИХОВНІЙ СИСТЕМІ

Виховання гуманістичних цінностей у молодших школярів є одним з актуальних завдань сучасного суспільства. Пріоритетним напрямком освіти, як зазначається в Національній доктрині розвитку освіти, є формування національних і загальнолюдських цінностей [3, 180]. Причому цінності одночасно мають стати і метою, і засобом виховання. Процес виховання носить безперервний характер, а тому гуманістичне виховання – це також неперервний процес, який починається з народження людини і продовжується все життя.

Шляхи, засоби і методи формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку висвітлюються в роботах педагогів і психологів: Ш.Амонашвілі, Г.Балла, І.Беха, Л.Канішевської, Б.Кобзаря, О.Матвієнко, В.Сухомлинського, Н.Трофимової, В.Яновської, Г.Ясякевич та ін.

Значення і функції початкової школи в системі неперервної освіти визначаються не тільки наступністю її в порівнянні з іншими ланками освіти, але в першу чергу неповторною цінністю цього етапу для становлення і розвитку особистості дитини. І хоча, як вважають педагоги, головним завданням початкової школи є навчити учня вчитися, завдання залишиться невиконаним через невміння молодшого школяра отримані знання перевести в активно-діяльнісну взаємодію з навколишнім світом – з однокласниками, вчителем, батьками, іншими людьми, самим собою та ін. Для досягнення повноцінного особистісного розвитку молодшого школяра насамперед необхідно кардинально змінити мету та засоби навчально-виховного процесу: провідною має бути мета, сутність якої полягає не в озброєнні учнів певною сумою предметних знань, умінь, як це було донедавна і подекуди ще спостерігається, а у вихованні в учня особистісного ставлення до всього живого та створеного людиною. Початкова школа є найсприятливішим періодом у формуванні духовного багатства особистості. Так, на думку Л.Кузнецової, духовне багатство особистості молодшого школяра складається з ряду компонентів: це “оптимальний для цього віку рівень розвитку інтелектуальної, емоційної, діяльнісно-практичної сфер особистості, потреба в знаннях і широта кругозору, розвинута уява, почуття прекрасного, прагнення до творчості” [4, 14]. Комплексний підхід у вихованні школярів існував і в радянській школі. Однак увесь виховний позитив радянської школи перекреслював спущений зверху принцип партійності, який вимагав від педагога, одночасно з проведенням морального, фізичного, розумового тощо виховання, грубого насадження ідеології, яку не могли сприйняти школярі не через те, що не хотіли, а через те, що не розуміли. При цьому нівелювалася індивідуальність особистості, а комплексний підхід з метою гармонійного і всебічного її розвитку зводився до формалізму. На нашу думку, комплексний підхід у вихованні має право на

ствердження і використання саме через те, що людина є соціальною істотою, яка вступає протягом усього свого життя у безліч різноманітних стосунків. З цього приводу А.Макаренко зазначав, що “людина не виховується по частинах, вона створюється синтетично всією сумою впливів, які на неї діють. Тому окремий засіб завжди може бути і позитивним, і негативним, вирішальним моментом є не його пряма логіка, а логіка і дії всієї системи засобів, гармонійно організованих” [5, 119]. І саме позанавчальна діяльність має ширшу сферу для здійснення виховного впливу на формування особистості молодшого школяра, адже в ній не тільки поглиблюються отримані на уроках знання дітей, а насамперед формуються їх гуманістичні цінності.

У сучасних умовах, коли динамічна і часом непередбачувана соціально-політична та соціально-економічна обстановка в державі значно ускладнила виховний процес, коли підрастаюче покоління, увібравши в себе всі недоліки суспільства в перехідний період, також стає все більше непередбачуваним, проблеми гуманності, гуманістичного виховання висувуються на одне з перших місць як одні з основних передумов виховання нинішнього покоління в обстановці ринкових відносин, що вимагає не лише самостійності, гнучкості, діловитості, але й виховання нової особистості, орієнтованої на загальнолюдські гуманістичні цінності, щоб ринкова економіка була сформована з людським обличчям: все для блага людини. І цілком зрозуміло, що рух уперед можливий тільки за умови належного рівня гуманістичного розвитку не поодиноких особистостей, а всього суспільства.

Формування гуманістичного досвіду молодших школярів не може бути обмежене тільки їх навчальною діяльністю у школі. Як справедливо зауважував Валері, “виховання не обмежується школою”. Адже отримані учнями в процесі навчальної діяльності знання про гуманістичні цінності, їх власні життєві спостереження досить часто бувають розрізненими і розпорошеними, відзначаються неповною чи zdeформованістю. Тому потрібна спеціальна робота, пов'язана з узагальненням отриманих молодшими школярами знань. Саме на узагальнення гуманістичних знань, переведення їх в активно-дієву площину, на нашу думку, повинна бути спрямована вся позанавчальна діяльність учня.

У різні вікові періоди існують неоднакові можливості для гуманістичного виховання. Маленька дитина, молодший школяр, підліток, юнак і доросла людина виявляють різне ставлення до засобів виховання. Проте врахування знань, отриманих людиною в той чи інший період життя, допомагає проектувати у вихованні особистості її подальше зростання.

Виховання гуманістичних цінностей посідає провідне місце у формуванні всебічно розвиненої особистості, впливає і на розумовий розвиток, і на трудову підготовку, і на фізичний розвиток та на виховання естетичних почуттів та інтересів.

На нашу думку, специфічною рисою гуманістичного виховання є те, що його не можна виокремити в якийсь спеціальний виховний процес. Формування гуманістичного образу відбувається у процесі багатогранної

діяльності дитини (навчання, гри, спілкуванні), в тих різноманітних відносинах, у які вступають молодші школярі в різних ситуаціях зі своїми ровесниками, з дітьми, які молодші від них, та з дорослими. Одночасно гуманістичне виховання є цілеспрямованим процесом, що передбачає певну систему змісту, форм, методів і прийомів педагогічних дій.

Гуманістичні цінності формуються у процесі безпосередньої участі учнів у навчального-виховному процесі та тих заходах, що здійснюються як на уроках учителем(-ями), так і в позанавчальній діяльності – школою, сім'єю, позашкільними установами, соціальним середовищем. Відповідно навчальна та позанавчальна діяльність, як і виховний вплив, що здійснюється під час цих видів діяльності, у своїй сукупності становлять систему, основним завданням якої є виховання повноцінного громадянина своєї держави. Вже саме завдання національного виховання говорить про тісні взаємозв'язки між його видами. Держава, суспільство прагне у своєму вихованцеві бачити, передусім, свідому особистість, громадянина, патріота, який володіє соціальним досвідом, високою культурою міжнаціональних взаємовідносин, у якого сформовані потреби та вміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури [3, 182]. Ця система носить безперервний характер, оскільки в основі своїй спрямована на розвиток і формування гуманістичних цінностей особистості від народження дитини і до переходу її до самостійного життя. Гуманістичні цінності в системі національного виховання виступають стрижневим компонентом, який виступає базисом, основою для формування інших цінностей, рис, якостей людини. Саме тому гуманістичне виховання, здійснюване тріадою – школа, сім'я, соціальне середовище, на практиці має тісно поєднуватися з іншими видами виховання – моральним, патріотичним, трудовим, фізичним, розумовим, сімейним, естетичним тощо.

Учитель насамперед має усвідомити, що він – українець, представник великої і самобутньої нації, багатой на складну історію, народні звичаї, традиції, усну народну творчість; що ця нація аж нічим не гірша за інші, а її мова – одне з найвищих здобутків – за милозвучністю по праву займає у світі друге місце. Якщо ж педагог в історії розвитку своєї країни вбачає тільки негативне, роблячи закиди на кшталт “Краще б нас німці завоювали”, його настрої передаються вихованцям, поступово формують у них стійке переконання меншовартісності, другосортності українців. Такими словами вчитель може перекреслити ті риси, що почали формуватися в дитини, коли вона ще не пішла до школи, – любов до своєї малої батьківщини і Вітчизни, свого народу, його традицій. Адже, за Софією Русовою, любов до рідної країни – “це перший найкращий крок до широкої все людної гуманності” [8, 15]. Ці риси невіддільні від справжнього патріота своєї країни, є органічною складовою її внутрішнього, духовного устрою. Тому педагог у навчальній і позанавчальній діяльності, розповідаючи про патріотичні вчинки представників українського народу, обов'язково повинен наголосити на умові, що керувала діями людей, – на Любові та Повазі: Любові та Повазі до

батьків, Любові до рідного краю, Любові та Повазі до Людини, Повазі до традицій, звичаїв.

Коріння людського патріотизму криються в сім'ї, де панують матусина колискова пісня, материне слово, промовлене нею рідною (!!!) мовою, батьківські не моралізаторські, а мудрі, перевірені досвідом і часом, настанови, батькова школа, казки бабусі та дідусеві перекази про героїчне минуле народу, сімейні звичаї та традиції, які “відіграють важливу роль у відтворенні культури і духовного життя, забезпечуючи наступність поколінь та гармонійний розвиток суспільства й особистості” [9, 237]. Дослідник фольклору Н.П.Сивачук так пише про колискову пісню: “Нашу колискову можна було б назвати першою енциклопедією українознавства, оскільки вона знайомить дитину зі світом рідного етносу, його мовою, релігією, історією, культурою, мораллю, звичаєвістю, через неї дитина отримує перші уявлення про народні ідеали, про добро та зло, про те, що “можна” і “не можна” [10, 45]. На переконання Л.І.Мацько, в сім'ї найкраще вивчається мова під час співу. Саме забавляночки, потішки, приповідки, колискові роблять добру справу [6, 4]. Жодна людина ніколи не стане патріотом, якщо не матиме такого підґрунтя. Те, що змалку запало в дитячу душу, не забувається ні через двадцять, ні через сорок, ні через п'ятдесят років; його людина проносить через усе своє життя; саме воно постійно зве людину, де б вона не була, повернутися до рідної, батьківської домівки.

Незважаючи на висунуті “зверху” положення, вчитель має знати і рахуватися із традиціями, звичаями, які побутують у сім'ї його учнів.

Гуманістичне виховання тісно пов'язане з громадянським, оскільки справжнім громадянином своєї держави може бути тільки той, хто вміє поєднувати особистісну індивідуальність з інтересами, потребами інших учасників історичного розвитку країни. Співвіднесеність “моє” і “не моє”, “можна” і “не можна” у підростаючого покоління дещо порушилася через крах ідеалів, загальнолюдських та національних цінностей. Виховання громадянської свідомості в учнів молодших класів повинно відбуватися на яскравих прикладах з історичного минулого України, зокрема вчитель, пам'ятаючи про схильність вихованців до кращого сприймання не обробленого тексту, а міфів, легенд, має активно використовувати дидактичний потенціал цих жанрів усної народної творчості. Неабияку роль відіграє і проведення паралелей між історичними фактами та художнім вимислом (якщо про історичну особу написано оповідання, повість чи роман). При цьому педагог акцентує увагу школярів на рисах героя, підводячи їх до тієї межі, коли учні зможуть чітко і впевнено відповісти, що таким героєм може стати не будь-хто, а тільки той, хто любить і поважає своїх батьків, рідний край, Вітчизну, для кого небайдужою є власна доля та доля Батьківщини, для кого національна ідея, народні ідеали залишаються непохитними, хто твердо переконаний у тому, що він – представник величної і прекрасної нації. Такими взірцями, яким властиві гуманістичні цінності, які є патріотами, справжніми громадянами своєї країни, для молодших школярів мають стати Ярослав Мудрий, Іван Сірко, Настя Лісовська, Маруся Чураївна,

Петро Могила, Григорій Сковорода, Іван Мазепа, Тарас Шевченко, Іван Франко та багато інших представників української нації як на теренах держави, так і в діаспорі.

Гуманістичне виховання невіддільне від морального, адже морально вихована людина завжди, так би мовити, знає міру: вона скромна, совісна, відзначається простотою, виявляє милосердя до інших, є тактовною, для неї не властива пиха тощо. Названі нами загальнолюдські риси акумульовано в народному досвіді, у звичаях, традиціях, приказках та прислів'ях, що є своєрідними моральними заповідями, в яких на основі величезного часово-дієвого досвіду визначено норми поведінки людини. Ці жанри народної творчості постійно мають бути на озброєнні в педагога. Але вдаватися до них потрібно розумно, щоб діти не відчували скептицизму, сарказму з боку вчителя, щоб приказки і прислів'я не виконували роль додаткового (а в деяких випадках і першочергового) моралізаторського інструменту, а своєю мудрістю, переконливою аргументованістю впливали на емоційну сферу вихованця, в різних обставинах поступово ставали не альтернативою, а керівництвом до дії. Молодшим школярам у приказках та прислів'ях імпонує і форма, і зміст. Так, вони легко запам'ятовуються через свою короткість, дотепність передачі певної ситуації та підкреслення при цьому конкретної риси характеру. В цих мудрих настановах звеличується Добро і засуджується Зло, відповідно й люди: чесна, щира, добра людина завжди в повазі, а від ледачої, грубої, нечесної, брехливої всі відвертаються ("Чесному всюди честь, хоч і під лавкою", "Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла й сподівайся", "З добрим поживеш – добре й переймеш, з лихим зійдешся – й свого позбудешся" та ін.). Саме такі діаманти, золотослови українського народу "виліплюють" особистість, яка будуватиме майбутнє нації. Крім того, прислів'я, приказки, лічилки, а особливо загадки є важливим засобом інтелектуального виховання дитини, розвитку в неї винахідливості, кмітливості.

Визначаючи будь-яке виховання як усежиттєвий щодо тривалості процес, наголосимо на тісному зв'язку гуманістичного виховання з сімейним, бо саме в сім'ї дитина отримує перші уроки людяності: вона починає розуміти, що живе серед найрідніших людей, яким завдячує не тільки своєю появою на світ, а й вихованням. У сім'ї зі сприятливим психологічним кліматом кожен її член ставиться до інших з любов'ю, повагою і довірою, до батьків – ще з більшим шануванням, до слабшого – з готовністю допомогти. Тут законом життя є бажання й уміння розуміти іншу людину. Як зазначають дослідники, повага до дитини є невід'ємною вимогою гуманістичного виховання, провідним принципом всієї виховної роботи в сім'ї, в школі та поза її межами [9, 271].

Гуманна особистість – це і фізично розвинена особистість (хоч це не є обов'язковим). А це, як відомо, також досягається участю дітей у колективній праці, яка сприяє загартуванню організму. Різноманітні народні ігри були спрямовані на розвиток у підростаючого покоління почуття товариськості, колективності, вироблення вміння переборювати труднощі,

прийти на допомогу товаришу, бути небайдужим до кінцевого результату гри. Народні ігри поступово повертаються, але, на жаль, їхнє використання обмежується дошкільною та подекуди початковою ланкою освіти. Спортивні клуби, секції, гуртки спрямовують роботу на досягнення найвищих результатів своїх вихованців, при цьому до уваги не береться те, що школяр використовує фізичну перевагу не для допомоги товаришу, а навпаки – для висміювання невправності, невміння чи просто незмоги виконати якусь дію. Тому педагог, наставник, вихователь повинні докласти максимум зусиль, аби фізичний розвиток школяра був невіддільним від гуманістичного, аби учень зрозумів, що кінцевий результат гри залежить від його стосунків з іншими членами команди, а грати доводиться проти таких же людей. Фізично розвинена особистість повинна подавати приклад гуманної поведінки, гуманного ставлення до інших, у першу чергу тих, хто через вади здоров'я не може досягти такого рівня фізичного розвитку.

Тільки з урахуванням потенційних можливостей інших видів виховання та їх комплексним впливом можна прогнозувати формування особистості, яка задовольнила б вимоги сучасного суспільства. Гуманістичне виховання має тут відіграти провідну роль, розкривши перед людиною правду про неї саму та активізувавши її внутрішній потенціал для того, щоб вона була сама собою, орієнтувалася у своєму мисленні й поведінці на такі життєві цінності, пріоритетом яких є не мати, володіти (знаннями, речами, владою, іншою людиною тощо), а бути продуктивною, добродіяльною, люблячою, життєрадісною.

Список використаних джерел

1. Даник А.А. Формування у юнаків та дівчат готовності до сімейно-побутової праці у процесі родинного виховання. Дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.01. – Черкаси, 1998. – 198с.
2. Кон И. Социализация и воспитание молодежи // Новое педагогическое мышление / Под ред. А.В.Петровского. – М.: Педагогика, 1989. – С.191-205.
3. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216с.
4. Кузнецова Л.В. Гармоническое развитие личности младшего школьника: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 224с.
5. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания // Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М.: Просвещение, 1984. – Т.4. – 399с.
6. Мова – інтелектуальний портрет народу: (Інтерв'ю з Л.Мацько) // Дивослово. – 2004. – №9. – С.3-6.
7. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед. вузов и пед. колледжей / Под ред. П.И.Пидкасистого. – М.: Пед. общество России, 2001. – 640с.
8. Русова С. Нова школа // Світло. – 1914. – №7-8. – С.15.

9. Семейное воспитание: Краткий словарь / Сост.: И.В.Гребенников, Л.В.Ковинько. – М.: Политиздат, 1990. – 319с.
10. Сивачук Н.П. Український дитячий фольклор: Підручник. – К.: Деміур, 2003. – 288с.
11. Сорос Джордж. Джордж Сорос про глобалізацію / Пер. з англ. А.Фролкін. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 173с.